

Кониський Олександр Якович

Біографія

Олександр Якович Кониський належить до того типу письменників – і водночас громадських діячів, які, не претендуючи на перші місця на "п'єдесталі" літератури певного періоду, зробили для неї наполегливою буденною працею більше, ніж хто інший.

Чи не найточніше життєву позицію Кониського характеризує його-таки вірш:

Покинь високії слова.

Возьмись за просте діло:

У нас робітників нема,

А ватажки нам надійли.

Кониський і був тим робітником на ниві українського письменства та громадського життя, без якого важко уявити другу половину XIX століття.

І.Франко писав, що "Се був чоловік,— говорить далі І. Франко,— немов створений для перехідної доби, для заповнення ріжних люк, "для заселення пустелі, як каже Гейне".

Спробуємо перелічити головні напрямки діяльності Кониського:

різностороння письменницька діяльність (різноманітна поезія та проза, белетристика);

публіцистика;

переклади з російської, англійської, німецької мов;

літературна критика;

біограф Т.Шевченка;

автор статей із суспільних наук.

За широтою діяльності з Кониським можуть зрівнятися хіба П.Куліш, Б.Грінченко та І.Франко (порівняння з останнім буде найдоречнішим, беручи до уваги і суспільствознавчі праці).

Життєвий шлях О.Кониського.

Олександр Якович Кониський народився 18 серпня 1836 р. на хуторі Переходівці Борзенського повіту Чернігівської губернії в збіднілій дворянській родині. Початки грамоти він дістав від матері та діда — старосвітського священика; один рік відвідував дворянську повітову школу в Ніжині; потім як син неміщанин був влаштований на прожиття в сирітський дім у Чернігові та навчання в тамтешній гімназії, з якої на тринадцятому році був виключений за писання українських віршів. Повернувшись до Ніжина, Кониський продовжував учитися в дворянській повітській школі. Спроба здобути вищу освіту в Ніжинському ліцеї закінчилася для нього невдачею. На перешкоді стали матеріальні нестатки та хвороба очей.

У 1853—1854 рр., як засвідчує автобіографічна повість "Молодий вік Максима Одинця" (1900), Кониський здійснив подорож по Чернігівській та Полтавській

губерніях, під час якої знайомився з життям і побутом різних суспільних верств — покріпачених селян, "вільних" козаків, старосвітських священиків, чиновників, полупанків, великих земле— і душевласників-дворян, був свідком моторошних розправ панів-кріпосників над селянами, читав заборонені твори Шевченка та іншу підцензурну літературу.

За підозрою в належності до нелегальної політичної організації в 1863 р. Кониського заарештували й вислали спочатку до Вологди, а потім до Тотьми. Та, повернувшись із заслання, Кониський, проживаючи під постійним поліцейським наглядом у Єлисаветграді, Бобринці, Катеринославі, не опускає рук, залишається вірним ідеї національного відродження свого народу.

У бурхливі 60-ті роки, ознаменовані небувалим суспільним піднесенням, Кониський на повну силу віддається громадській діяльності, яка, проте, не виходила за межі просвітництва.

У 1872 р. Кониському дозволили переїхати до Києва. Він енергійно налагоджує контакти з редакціями львівських журналів та народовськими культурно-освітніми організаціями.

Особливо складною, насиченою різними подіями була в житті Кониського друга половина 80-х років. Поліція стежила за кожним його кроком. Коли письменник повертався зі Львова до Києва, на прикордонній станції Волочиськ 8 липня 1885 р. жандарми затримали його, принизливо обшукали, відібрали видані в Галичині книжки та рукописи. Цей арешт, а згодом безперервні виклики в Києві до поліції, хуліганські звинувачення зі сторінок шовіністичного "Киевлянина" упродовж двох років травмували душу, негативно позначалися на творчій праці. Кониський змушений був друкувати (навіть у Галичині) свої твори під численними псевдонімами, щоб хоч якоюсь мірою унеможливити поліцейські переслідування. До самої смерті в 1900 році Кониський послідовно й самовіддано робив усе що міг для визволення українського народу, для його культурного розвитку.

О.Кониський – письменник.

"В потребі умів бути і новелістом, і повістярем, і драматиком, і поетом, і публіцистом, і сатириком", — так охарактеризував письменницьку діяльність О.Кониського І.Франко.

Його творчість викликала неоднозначні оцінки: якщо С.Єфремов пише, що "як поет, відзначається Кониський прозорою думкою й легким та чистим віршем", то М.Драгоманов відносив його до епігонів Шевченка.

До визначення особливостей і міри таланту Кониського, а водночас і його місця в історії української літератури, зокрема прози, найоб'єктивніше підійшов І. Франко. Оглядаючи українську прозу 70—90-х років, виділяючи за силою таланту Нечуя-Левицького та Панаса Мирного, І. Франко писав "Обік сих двох письменників з великим епічним талантом висунувся в тих часах наперед, особливо в Галичині, Олександр Кониський. Талант без порівняння менший від обох попередніх, не глибокий, але незвичайно рухливий і ріжносторонній, він мав у Галичині далеко більше впливу від

обох попередніх письменників...

Якщо галицькі українці не втратили цілком інтересу до власного письменства..., то тільки завдяки продукції на Україні, завдяки тамошнім авторам, як Нечуй-Левицький, Панас Мирний, О.Кониський..."

З першими прозовими творами Кониський виступив на початку 60-х років, майже на десять років раніше, ніж І. Нечуй-Левицький і Панас Мирний. У деяких істориків літератури склалася думка, що ранній Кониський писав оповідання й нариси в асоціальному, суто етнографічно-побутовому плані, поповнював своїми творами такі популярні види "основ'янської" прози, як "Людська пам'ять про старовину" та "З народних уст".

Та є в раннього Кониського і такі твори, які мають яскравий антикріпосницький характер, і своїм змістом, і своїми художньо-стильовими особливостями йдуть у фарватері реалістичної, гостро соціальної прози Марка Вовчка. Це передусім написані російською мовою нарис "Беглые" та оповідання "Пьяница".

Кріпосництво зумовило трагедію і в родині безіменного оповідача з твору "Панська воля" (у цензурованих виданнях — "Старці"). Головний герой оповідання — син кріпака одружився з вільною козачкою Ганнусею, сплатив викуп, але став жертвою обману, замість "вольної" одержав фальшивий папір, лишився в панській кабалі, втратив дружину, синів, повністю розорився, став бездомним жебраком.

Це реалістичне, сповнене глибокого співчуття до жертв панської сваволі оповідання має ряд таких сюжетних ситуацій, які при всій своїй оригінальності все ж нагадують відповідні епізоди в антикріпосницьких оповіданнях Марка Вовчка "Викуп" і "Козачка". В плані вирішення спільної теми оповідання "Старці" Кониського можна також порівняти з відомим оповіданням "Старці" Д. Мордовця.

Серед творів, у яких Кониський викривав і засуджував кріпацтво, доводив, що цей суспільний лад є антигуманним, таким, що позбавляє людину її природних прав, особливо вдалим є етюд "Протестант" (у першодруку: "Дмитро Книш").

Кращі твори раннього Кониського близькі до творів Марка Вовчка тематикою, антикріпосницьким спрямуванням, певною спорідненістю стилістичних прийомів. Як і Марко Вовчок, Кониський виявляє себе майстром короткого епічного жанру, часто вдається до використання оповідної манери викладу, надає можливість самим героям — представникам народної маси — висловитися про своє гірке життя, систему образів і лексику щедро черпає з ресурсів усно-розмовної народної мови, фольклорних джерел.

Водночас не можна не помітити і оригінальності Кониського, своєрідності його стильової манери. На відміну від Марка Вовчка, яка у своїх ранніх оповіданнях немовби зливається з оповідачем, перевтілюється в нього, безпосередньо не втручається у розповідь, Кониський — натура іншого складу, енергійна, збуджена, запальна — активно виявляє своє авторське "я": то від свого імені веде розповідь ("Пьяница", "Протестант"), то виступає співбесідником героя-оповідача, то "коментатором" того, що розповідають ці герої-оповідачі ("Беглые", "Старці").

Цей нахил до виявлення авторського "я", до потреби не просто малювати явища

життя і характери людей, а й давати їм власну оцінку, виконувати об'єктивне живописання авторськими зауваженнями, ліричними відступами зближує Кониського з такими його літературними сучасниками, як М. Помяловський, М. Успенський, Ф. Решетников, О. Левітов, А. Свидницький та ін.

Дещо інший характер має нарисове оповідання "Неважное мертвое тело". Це нарисове оповідання, в якому вже чуються подуви нової доби, розкриваються деякі істотні риси "героїв" первісного капіталістичного нагромадження, і за своєю новаторською темою, і за своєю гостросюжетною, "вигадливою" побудовою, зумовленою "вигадливістю" самих дійових осіб, близько стоїть до написаних у середині 60-х років нарисів і нарисових оповідань А. Свидницького, зокрема таких, як "Железний сундук", "Попался впрасак" та ін. Все ж реалізові цього нарисового оповідання шкодить розв'язка за принципом: "всегда наказан был порок".

У раннього Кониського є також твори, присвячені відображенню життя української інтелігенції: оповідання "Пропавші люди" та "Перед світом". Спробу дати образи "людей нового часу" робить Кониський у другому творі. Головними персонажами тут є дочка дрібномаєткового панка Климовського Маруся та син селянина-чумака лікар Опанас Світайло. Перейнявшись ідеями просвітництва, характерними для значної частини української інтелігенції 60-х років, вони виявляють бажання працювати на користь народу, відкривають школу для селянських дітей, навчають їх грамоти. В цілому оповідання "Перед світом" Кониському не вдалося. Ще Ом. Огоновський відніс його до тих творів письменника, які "не можуть зватись "вдовольняючими", слушно вказав на наявність у ньому "неімовірних ситуацій".

Пробує свої сили Кониський і у великій прозі. В кінці 60-х років був написаний роман "Не даруй золотом, та не бий молотом", який 1871 р. під час чергового обшуку забрала поліція і він безслідно зник. У 1873 р. письменник розпочав працю над повістю-хронікою "Семен Жук і його родичі", дві частини її з'явилися 1875 р. в народовському журналі "Правда".

Свого часу І. Франко з-поміж інших творів, які в 70-х роках друкувалися на сторінках народовської "Правди", виділив повість-хроніку Кониського "Семен Жук і його родичі", назвав її "найзамітнішою", хоч і "недокінченою пробою представити інтелігента-українофіла як тип "нового чоловіка".

Помітне місце в творчому доробку Кониського займає соціальна повість "Юрій Горовенко", яка окремим виданням з'явилася 1885 р. у Львові, була підписана псевдонімом Красюченко і мала підзаголовок "Хроніка з смутного часу".

Конкретно-історичними реаліями густо насичена характеристика 40—60-х років, що розкриває минуле головного героя твору Юрія Горовенка. Миколаївська реакція, справа Петрашевського, завірюха з-за Кирило-Мефодіївського братства, Кримська війна і падіння Севастополя, вихід Кулішевої "Хати", Шевченкового "Кобзаря", виникнення недільних шкіл, польське повстання 1863 р., урядова реакція 60-х років, каракозовщина — ось далеко не повний перелік тих подій, що характеризують суспільні умови, в яких син збіднілого поміщика-невдахи, типовий різночинець Юрій Горовенко

виходив на дорогу життя, вчився в повітовому училищі, кадетському корпусі та університеті.

Посилена увага охоронців самодержавства до твору "Юрій Горовенко" була викликана тим, що в ній вони бачили "преступную противоправительственную тенденцию". Підставою для такого висновку став виведений у повісті головний герой, його життєвий шлях, соціально-політична еволюція. Горовенко, як він постає в початкових главах повісті, був людиною справді "благонамеренною", мирним українофілом-культурником. До небезпечних він потрапив тому, що захищав юного гімназиста Шпаченка, безпідставно звинуваченого педагогами-охоронниками в поширенні "крамоли".

І. Франко мав цілковиту рацію, сказавши, що автор "Юрія Горовенка" "вважає революційну роботу нещастям, подвійним нещастям для України, але zarazом нещастям, що мусило вирости з дикої самоволі російської адміністрації" .

До творчого активу Кониського слід віднести його велике сатиричне оповідання (а власне повість) "І ми — люде!". Написаний у добу політичної реакції 80-х років, цей твір з'явився на сторінках революційно-демократичного журналу "Світ" і дістав прихильну оцінку І. Франка. "І ми — люде!" — суспільна сатира, спрямована проти ліберальних обивателів.

Бажанням писати в "новій манері", а отже, з більшою увагою до психологічного аналізу, до передачі вражень, відчуттів, рефлексій відзначаються такі оповідання Кониського, як "З ранку до ночі", "Радощі і скорботи великого скрипника", "В тумані Дійсність і галюцинації" (інша назва: "Ранком в Алупці"). В цьому останньому творі, що власне є поезією в прозі, Кониський передає свій психічний стан під час перебування в Алупці, коли він писав розділ про Шевченкове заслання, коли в нього краса Чорного моря — тут "спрацювала" асоціація за контрастом! — викликала згадку про "друге море, з берегом, политим слізьми-журбою та тугою многострадального поета", і коли в натруженого працею біографа не то вві сні, не то наяву з'явилося чудесне видіння.

Літературно-критична та наукова діяльність О.Кониського.

Речник національної ідеї — саме таку домінантну рису відзначали члени Київської Громади в характері Олександра Кониського. Сергій Єфремов у своїй "Історії українського письменства" підкреслював: "...поза українськими справами не можна було собі уявити цієї людини ... Такими людьми, як Кониський, найбільше держалась українська справа під той складний час, коли навіть голосу українського не чуло було, вони були не тільки робітниками, а немов прапорами цілої епохи".

Олександр Кониський упродовж сорокарічної інтенсивної літературної, наукової, громадської праці сповідував і невтомно працював на ідею національного відродження українського народу. На зорі своєї творчості, що припала на межу 50-60-х рр. XIX ст., він сподівався, що деяка лібералізація суспільного життя в Росії, зумовлена боротьбою за відміну кріпосницької системи, буде розвиватися й поширюватися. Справді, після гнітючих часів миколаївської реакції намітилося пожвавлення українського культурно-освітнього життя (П.Куліш видав альманах "Хата", був заснований журнал "Основа",

відкрилися недільні школи, а Шевченко, Куліш, Свидницький підготували україномовні підручники для них). І Кониському, як і іншим українським діячам, здавалося, що повороту назад, у глуху пітьму, ніколи вже не буде.

Та дуже швидко відлига змінилася новими морозами. Правда, були й такі ентузіасти рідної культури, як Куліш, який усіляко підтримував тих, у кого опускалися руки, заохочував до творчої праці, нехай і для шухляди, зазначаючи, що все ж настане час, коли "повинишпорюють і посписують усяку всячину нашу та й дивуватимуться: як сі люди в такій темряві працювали й при такому темрявому світлі писали".

Саме в цій темряві і працював безкорисливо й невсипущо Кониський. Він залишив помітний слід і в письменстві, критиці, публіцистиці, і на ниві наукових досліджень рідної культури.

Як літературний критик, він одним із перших позначив віхи народницького літературознавства.

Першими пробами його пера були "Критичний огляд української (руської) драматичної літератури" та рецензія на драми О.Цися. В них уже чітко проглядає світоглядна позиція Кониського, для якого література — це "здорова ідея", форма ж "нічого не значить, правило — життя". Критик пише: "Наскільки літературна твора вірна життю, етнографії, історії, настільки я її ціню".

У листі до Франка від 30 листопада 1885 р. Кониський завдання літературної критики формулює так: "Я не розумію письменство без критики, але критика, як і рецензія, повинні розбирати ідеї, факти, висновки автора, а не його самого". Настанова аналізувати ідеї в художньому творі є результатом розуміння літератури як форми ідеологічної свідомості. Ця формула простежується ще від Гегеля, І.Тена, від культурно-історичної школи. Йдеться про відповідність суті явища його ідеї. А це призводить до ігнорування естетичної вартості мистецького витвору.

Ще одне завдання критики — накреслювати перспективи розвитку літератури (вужче — певної теми в ній), вказувати на прогалини, на які мав би звернути увагу письменник, одне слово, організовувати літературний процес. Це завдання Кониський не лише декларує, а практично виконує (напр., рецензія "Коли ж виясниться?" на "Хмари" І.Нечуя-Левицького). Однією з головних функцій літературної критики, вважає він, є контрольна функція: творча робота "без критики — се все одно, що банк без контролю", без якої "поміж іншого письменники легко збочують з прямого шляху, вони починають хорувати самолюбством, не признають за собою помилок, найскромнішу указку на їх помилки вважають образою для себе". Отже, Кониський, якщо йти за класифікацією Ю.Шевельова, є представником "критики нагляду".

Кониський надає літературній критиці відповідальну роль, убачаючи в ній ще й ту силу, яка здатна виховувати читача, підносити його розум і почуття. Він пише, що критика має не тільки стати знаряддям виховання публіки, а й застерегти її від нетерпимості, дражливості й фанатизму: "Вже нічیه більш діло, як не критики, спинити натовп, а головна річ — оброзумити публіку, показати їй, що не все те золото, що блищить, не все те сила, що гукає про себе, шкодячи письменникам і письменству".

Отже, просвітительські тенденції (в їх крайньому вираженні) естетичної концепції Кониського стають причиною того, що відбувається певною мірою ототожнення функцій літератури й літературної критики. А це часто призводить до розмивання меж їхньої специфіки.

Однією з головних праць О.Кониського була повна біографія Т.Шевченка. Цій праці Кониський присвятив останні десять років свого життя. Він провів величезну роботу по збиранню необхідного матеріалу, відтак відвідав Звенигородщину, інші шевченківські місця на Україні, зв'язався з багатьма людьми, що знали Шевченка, роздобув чимало рукописів поета, його листи, спогади про нього, урядові документи тощо. На матеріалі, значна частина якого вперше вводилася в науковий обіг, як і на матеріалі, зібраному попередніми біографами, Кониський впродовж 1892—1897 рр. написав і надрукував — переважно в "Записках Наукового товариства імені Шевченка" та "Зорі" — понад двадцять нарисів і розвідок, в яких висвітлювалися різні періоди життя поета. На основі цих нарисів та розвідок, які ще не раз доопрацьовувалися, в ряді моментів поповнювалися новими фактами, Кониський склав ґрунтовну біографію Шевченка, що вийшла двома мовами — українською в двох томах (Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя. На писав Олександр Кониський.— Львів, 1898.— Т. 1; Львів, 1901.— Т. 2) і російською в одному томі (Конисский А. Жизнь украинского поэта Тараса Григорьевича Шевченко, критико-биографическая хроника.— Одесса, 1898).

Тогочасна українська і російська критика прихильно зустріла книжку Кониського про Шевченка. Віддавав належне біографії і І. Франко, назвавши її "найдокладнішою з усіх, які досі були присвячені життю великого українського Кобзаря". "Книжка Кониського,— підкреслював І. Франко,— то не холодне оповідання, то гаряче возвеличення Шевченка, якого Кониський уважав найвищим цвітом, правдивим генієм і пророком українського народу".

Громадська діяльність О.Кониського.

У бурхливі 60-ті роки, ознаменовані небувалим суспільним піднесенням, Кониський на повну силу віддається громадській діяльності, яка, проте, не виходила за межі просвітництва. Він стає членом "Полтавської громади", разом з іншими "громадівцями" (Д. Пильчиковим, В. Лободою, В. Куликом та ін.) організовує у Полтаві кілька недільних та вечірніх шкіл, дві суботні школи для єврейських дітей, громадську бібліотеку, читає публічні лекції, пише підручники для початкової грамоти ("Українські прописи", 1862; "Арих-метика або щотниця", 1863), як член і кореспондент комітету Петербурзького товариства грамотності у своїх зверненнях і до цього комітету, і до урядових установ обстоює ідею української національної школи, потребу навчання рідною мовою.

І соціально-політичне обличчя Кониського, і суть його літературно-громадської діяльності, передусім тієї, яку він проводив у Галичині, стануть більш зрозумілими, якщо врахуємо таке проникливе судження І. Франка про цього суперечливого, дуже несталого у своїх поглядах та діяннях письменника: "Його жива, палка вдача переймалася всякими ідеями, але не держалася їх довго. Він бував і в рядах радикалів, і

в рядах їх противників" б. На початку 80-х років Кониський справді зближується з галицькими радикалами, активно виступає на сторінках журналу "Світ" (1881 —1882), де, як висловився І. Франко, "перший раз на ґрунті прогресивних ідей зустрілися галичани, російські українці й українські емігранти: Драгоманов, Вовк, з одного, Кониський, Нечуй-Левицький, Лиманський, Грінченко й інші, з другого боку". Цей "радикальний дух" виразно дає про себе знати також у "Листах з Полтавщини", з якими протягом 1884 р. виступав Кониський на сторінках газети "Діло".

Оперуючи фактами, спостереженими в гуші живого народного життя, особливо ж багатими статистичними даними, Кониський-публіцист відтворив дуже сумну картину економічного становища пореформеного полтавського селянства, ствердив те основне положення, що селянство хоч і звільнилося від особистої кріпацької залежності, але потім в основній своїй масі потрапило в "інше, ще гірше, ще тяжче — економічне кріацтво". Коли журнал "Світ", який, за характеристикою І. Франка, був "першою пробою компромісу поступових і радикальних елементів усієї України — Русі", у 1882 р. припинив своє існування, впродовж наступних восьми років (власне, до часу утворення в Галичині радикальної партії) здійснювалися інші проби компромісів щодо загальноукраїнських видань.

Кониський був не тільки постійним учасником таких компромісових проб, а й дуже часто брав на себе роль ініціатора, посередника між сторонами (наддніпрянцями і галичанами), між партійними угрупованнями (народовцями і радикалами), більш ніж інші його сучасники вірив у можливість створення такого загальноукраїнського друкованого органу, в якому і "праві" й "ліві" діяли б спільно, виявляли б згоду і взаєморозуміння.

С.Єфремов, характеризуючи громадську діяльність Кониського, писав: "Ні тяжкі обставини громадського життя, ні особистий клопіт не відтягнули Кониського від громадських справ, і ледве чи знайдеться яка з них протягом 40 літ його діяльності, в якій би він не брав участі чи то як ініціатор, чи як щирий працівник".

Підсумки:

Олександр Кониський – один з видатних трудівників на ниві українського письменства та громадської справи "темної пори" – другої половини ХІХ століття. "Палкий, діяльний, енергійний, Кониський більше здався б на громадського діяча, але природа не обминула його й літературним хистом і багато сили поклав він на розвиток рідного слова, якого великим був знавцем" (С.Єфремов).

Різносторонність праці О.Кониського вражає – це і поезія, і проза (від оповідань – до роману), і критика, і біографія Кобзаря, що й по сьогодні перебуває "в активі" шевченкознавства, і публіцистика, і праці з суспільних наук.

В літературі Кониський виступив як реаліст, причому кожен його твір був практичною реалізацією пропагованих ним ідей. Він не був революціонером, дотримуючись еволюційних та просвітницьких поглядів в українському питанні.

Важливу роль Кониський відіграв як критик і публіцист, сформувавши засади народницького літературознавства, народницької критики, що стала провідною на

десятиліття.

Праця для України, на благо її життя та її літератури – ось лейтмотив життя Кониського, незалежно від того, в якому таборі він знаходився. Чи не найактивніший учасник всіх громадських справ, був об'єктом як похвали, так і жорсткої критики.